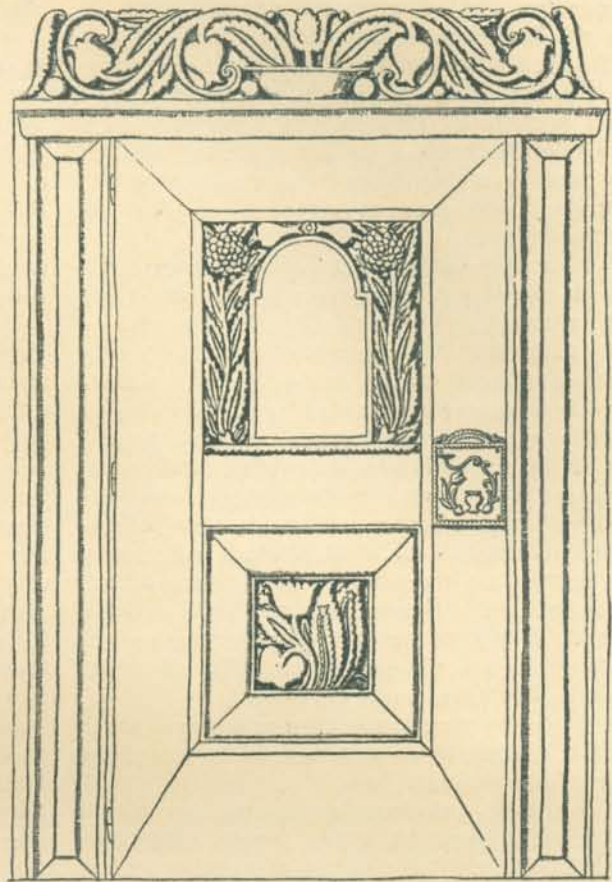

lék egyforma: stela, fekvőlap vagy bármily más egyszerű alakú kő. A parcellát két főút keresztezné, amelyekről a sövényből kivágott félkörű kapunyíláson az utakra lehetne jutni. Az utak mentén zárt tömbök keletkeznének, egységes tömeghatással. A temető utcájának meglesz az architektúrája, csöndes falsíkokkal, amelyekben ritmusos távolságban tehetősebbeknek nagyobb monumentumait lehetne elhelyezni.

Egy ily út axisában képzeljük el egy nagy tumulust, lépcsős terraszokkal és minden terraszalon egy-két sor sírhelylyel. Szegény emberek sírhelyei lehetnének a tumulusban. Nagy monumentalitásával maga a tumulus fog hatni. A szegény embernek a síremlékre nem kell majd költenie, mert a síremlék maga a tumulus lesz és ennek valamelyik számú sírhelyére virágot kell csak majd hordania kedves halottjának. Milyen pazar látvány volna egy virágokból alkotott, terrasszerű nagy pirámis!

Nemcsak a síremléknek, hanem magának a temetőnek kell ilyenformán sacralisan hatni. A tömegsírok monumentalitása a jövő temetőnek egyik legfőbb építészeti momentuma lesz.

Hogy azután a sírkőművészet hogy alakul ki, nem tudom. Ha győz a vallási felfogás és lesz egy új, ha konzervatív alapokon is nyugvó, sacralis művészet, a temetők művészete hasonló lesz a régi temetők egységes nagy művészetéhez. De ha elbukik a vallás és győz a természettudomány, megdőlnék a régi szimbólumok és újak keletkeznek. Az erős ember

FARAGOTT • TÖLGYFA • AJTÓ

Faragott tölgyfaajtó.

Porte en chêne.

szépet kereső lelkében ki fog alakulni a temetőnek az az új egységes művészete, amely egy új, egységes világfelfogásból ered.

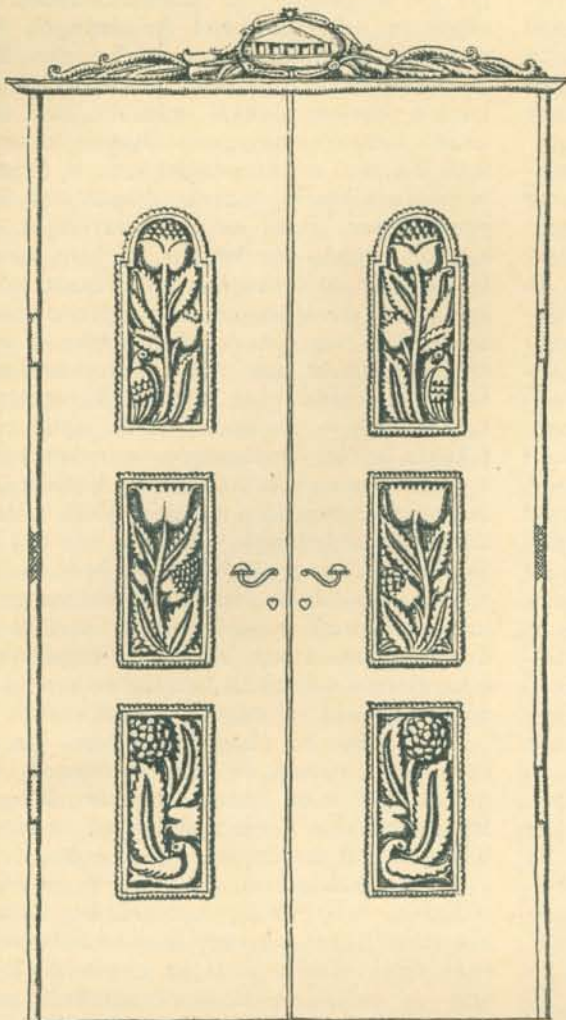
NÁDAI PÁL: EGY MODERN VÁROS-ÉPÍTŐRŐL

LAJTA BÉLA MŰVÉSZETE

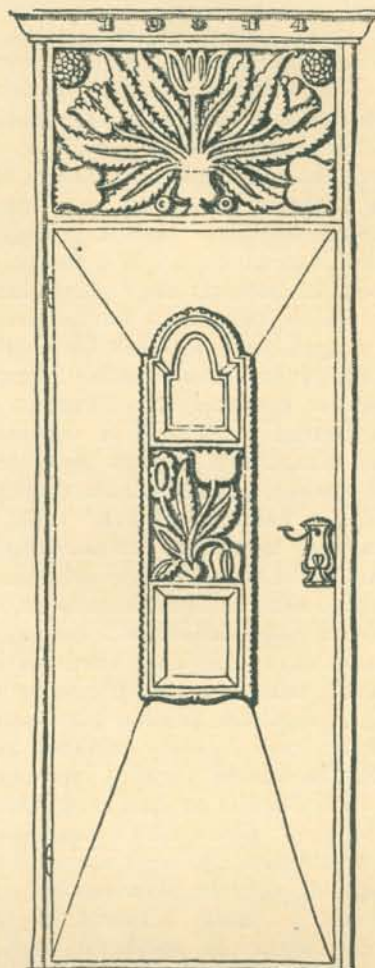

nagyváros elfutó életében, muzsikájában és felhőrebbenéseiben, az architektúra képviseli az örökkévalóság gondolatát. Az élet ezer színével, mulandóságra ítélt buborékjával, panorámákkal és fényjátékokkal szemben az architektúrából zeng ki a végtelenség. A tömegek mozgása, a rohanók száguldása, örömek feltörekvése, szomorúságok decrescendója mind egyetlen kígyózó vonalba fut össze és ebben a melódiában gögösen és

keményen veri a taktust az építész. Minden hullámzik πάντα ῥεῖ, mint a görög filozófia megállapította, csak az architektúrában dermed kövé, vassá, felkiáltójelekké ez az örök mozgás. Az architektúra volt és marad ezért minden időkben az a legtermészetesebb közvetítő, mely a mindennapos embernek a mulandóság-gondolatait transzcendens világok felé tudta röptíteni. Az a kőgát, melyen hullámok, érzések, gondolatok mind felhők felé törő szándékkal torlódnak. Mily könnyű azonban ezt megállapítani és mily nehéz ebből a végső tanulságokat levonnia az építésznek. Mily könnyű elgondolnia az építőnek, hogy az ő

Paragott lölyfaajtók.

Portes en chêne.

térkitöltő hivatását abban az értelemben kell elvégeznie, ahogy azt neki a megadott körülmények megszabják. Azt kell követnie, amit anyaga (az építőmateria), környezete (geográfiai helyzet és tradíciók), pszichéje (a művészet zenei átélése) és más egyéb körülmények diktálnak. Mily könnyű ezt mind átgondolni és mily nehéz ebből megcsinálni a rezultánst: azt az architektúrát, mely a városképbe kemény, elfőkélt formákat vigyen és úgy álljon ott, mint a néma tett.

Az építőművészet e hivatásának átérzése fiatal építőművészetünkben kevés helyt mutat oly tiszta alakulatot, mint Lajta Béla architektúrájában. Alig tizenöt esztendő multról van itt szó és már-már úgy állunk vele szemben, mint stlussal. Ha az ember maga elé soroztatja ez építőnek házait, piros téglák síkjaiba feszült pilléreit, kőciklopokból orgonáló oszlopait, gyengéden hangolt bérházablakait,

rácsai ritmusába szőtt vasvirágait, fába rótt cifraságait, színektől nyüzsgő mennyezeteit, vörösrézbe hajlított vagy kalapált lirizmusát és sírkövei halk grandezzáját, mindenesetre egy nagyon kialakult egyéniség kezére eszmél. A mi nagyvárosunk fejlődésében ez bizonyára még csak intonáció, egy-egy rakéta felröppenése, mely tudatosságról, szigorú önfenyelemzésről, lelkiismeretes anyagkezelésről és a hivatásnak átértéséről tesz vallomást. Ime egy építész — gondolja a szemlélő alkotásai láttára —, akiben megvan, öntudatosan van meg az az érzés, hogy ő hova tartozik, hogy az ő hivatása nem több és nem kevesebb, mint egy nyugateurópai formavilág kész eredményeinek leszűrése egy Kelet kapujában álló faj számára, egy építész, aki sohasem érezheti, hogy ő folytató, leszármazott, hanem azt, hogy ő őse lesz utánunk jövőeknek. Egy építész, aki intonál.

Csak hosszú, átgondolt és nem éppen izgalmak nélkül való érési folyamat után juthatott művészi világszemlélete mai teljességére Lajta Béla. Hogy közben miként alakult, azt kiolvashatni köveiből. Az első mély benyomások olasz földön érték: Palladio könyörtelen nagy-szerűsége, a reneszánsz parancsoló formatisztelete. Innét való a nagy áhítat, melyet ma is érez, ha a fejedelmi márványkőből kibont-hatja a nemes tömegeket, a szunnyadó harmóniákat, ha adva vannak a nagy síkok és ezekben csendesen kel ki a ritmus. Az ilyes-miknek, az építészet nagy absztrakciónak egy egész életre elhatározó fontosságuk van. Azután nyugati hatások jönnek. Történeti reminisz-cenciák gyűlnak ki a francia várkastélyokban, erő és az építészet szuverénitása. Északon: hollandoknál, angoloknál a városkép nemes, színes plasztikája, a piros téglafalak ezernyi színárnyalata, az emberi lakás magas kultúrája. Azután a németek jönnek: rátör az elmúlt századvég forradalmi célszerűség-gondolata. Messel, az ő önmegtagadó eklekticizmusával, egy elfutó állomás. A délnémetek az ő derűs táj-művészeti érdeklődésükkel felmelegítik a szívet. Az északiak, a berliniek és a drezdaiak az ő pre-domináló, minden mást háttérbe szorító, tiszta anyagiasságukkal, puritán gondolataikkal.

Mindez csak egy-egy csöndes kopogtatás, gondolatra készítő sugallat, megkapja, olykor meg is dobbantja az építész érdeklődését, de hagyja, hogy ráeszméljen a maga igazi, itthon-váró hivatására. Egy nagy számadást kell még önmagával végeznie. Bizonyos, hogy a mérnök-esztétika, a tiszta konstrukció-gondolat, a geniális átgázolás mindazon, ami nem az alaprajzból, a vasból, a vasbetonból, a kemény logikából adódik, olyan forradalom, amelyen nem lehet szó nélkül továbbhaladni. Ez az a forradalom, mely egy új rendet fog beiktatni a világ építészeti képébe. Ez az a forradalom, melyből az újkor monumentális megoldásai fejlődhetnek, melynek klasszikussá lehet válnia. Ez megmarkolja, átitatja, egész tektónikus gondolkozását megacélozza.

De az is bizonyos, hogy forradalmak elcsitulnak, csak a magjuk marad izzó. Lajta Béla fejlődésének igazi processzusa belesik abba a korba, mikor a naturalizmus már mint esztétikai világnézet oszlóban van, mikor az építészet tiszta anyagi sajátosságai egy szublimáltabb, gyengédebb formavilágba ömlenek szét. Össze kell vetni azt a hatást, mely a Vakok intézetének nyers, robusztus, architektúrájában van, hogyan kalapálja ott a vasat, mint jelentkezik népiessége diadalmas örömmel, első ittassággal minden vonalán, a tető konturjaitól a székelyesen faragott kapufélfáig. A Vakok intézetétől a Szeretetházig csak egy-

pár év, de ebben a pár évben mi minden ment végbe a művészetében! Az anyagot, mely eleinte úr volt fölötte, most ő uralja. Megtanul absztrahálni, mindent a térre elvonatkoztatni, a végső formákkal számolni. Nem életre akarja keltetni az anyagokat, hanem átnemesíteni. Népies architektúrája nem a felszínen mutatkozik többé, hanem a dolgok első kompozíciójában. Átéli azt a formavilágot, mely egykor csupán megbűvölte. Erdély faragott fái, palóc ácsok öröklött építőművészete középkori perspektívát kapnak. Egy-egy oromzatnak ázsiai ősei vannak. A kőbe, a fába, a vasba nem heroizmust akar írni, hanem maradandóságot. A feladat — az élet hajótöröttjeit kell vigasztalni — csöndes, derűs optimizmust fakaszt belőle. Tisztaságot, színeket, rendet, a dolgok néma relíeffjét, mindent ki tud fejezni. A márványlépcsőkkel áhítatot vált ki, a lámpái mintha matériátlanok volnának, egy-egy vas-rácsból csodás gyöngédséggel bontakozik ki a népdal-romantika, minden ajtókilincsnek és minden padnak, minden virágtartónak és minden kapuvasalásnak a formái megtisztultak, a karakterük kicsendül. Lényegben semmi sem új benne, csak minden más, mint azelőtt volt.

Ez a más: az, hogy most már nemcsak itthon volt, hanem itt left otthonossá. Nem népies volt már, hanem magyar. Bizonyos fenntartásokkal persze, ahogy mi szeretjük a magyarságot értelmezni: csak a kedélyével, a faji érdeklődésével, a hitével, de az értelmi világával még mindig univerzális. Csöndes kis budai házak, egy-egy folyosó keresztvása csak úgy érdeklik, mint az empireből kapott ajtó- és ablakkeretek; palóc pántlikák biborvégeiből épp úgy tud üdítő színpoémákat kihozni, mint ahogy megkapja a tízenyolcadik század angol bútorművészeinek eleganciája. Ez az ő univerzalitása. Egy nagy, átölelő szeretete a magyarságnak és a történeti kultúráknak, egy nagy kísérlet mindannak össze-olvasztására, ami matéria és díszítés, lassú, de biztos áthidalása a tudatosnak és a véletlennek, az építészetnek és a berendezőművészetnek és a belőlük emanáló szellemnek.

Ennek a teljessége van meg a Vasutcai iskolán. Itt végképp megszűnnek a különbségek, melyek azelőtt építészetét, berendezőművészetét és díszítőművészetét külön rendekbe sorakoztatták. Az építész egy szigoruan megszabott feladattal áll szemben, ezért technikailag, konstruktíve nagyon világosan kénytelen beszélni. Az iskola alaprajza nem tűr mást, mint rendet, áttekinthetőséget, korrektséget, sommás rövidséget. Ez mind oda van írva homlokzatára, nemesen, nagyvonalúan. Ezért állít meg, ezért vagyunk kénytelenek e leg-szerencsétlenebb elhelyezésű épület előtt is

ünnepélyes érzésekkel tekinteni fel rá. De ha kifelé lakónikus is, belül annál sugárzóbb, szélesebbkedvű az anyagokkal való bánásban. Az iskolatermek, a könyvtárszoba, tanácskozóterem, fogadószobák, mintairóda mind új és új berendezőfeladatok elé állítják, a termegoldás részletkérdései elé, az anyagpolifonia hangszerelési feladatai elé. Mennél jobban koncentráldik befelé az építész, annál lényegesebb a mit és a hogyan, annál fontosabb a falburkoló fayence színekérdése, a mennyezefestés valórje, a vörösfenyő-bútorok és a pácolt tölgyfalapok fény síkja, egy lámpa elhelyezése, egy óratok vonalainak összecsengése a székek támlájával, a mit és a hogyan. A magafegyelmzésben mutatkozik meg, ki a mester. Lajta Béla idáig a hozzáadást végezte az ő ornamentális nyelvvel, itt lép át a kivonás terére. Ez az a pont, melyen már a díszítés sem lehet járulékos, az maga is a funkcióból nő ki. Ezen a fokon a virágtartó megkoronázza az épülettágot, a domborítása pedig formáit emeli ki. A vörösréz kapcsolótábla a falsíkba ír színt, a betűi pedig ornamensekül élnek meg. A tektónikus készség az épülettől átolvad a belső mezbe, mindenbe a méretek, az arányok, a vertikálisok szép játéka, a horizontok enyhései költöznek. Ez az az iskola, amely nem a falfestés frizeivel, a táblakeretbe rótt faragásokkal, a sarkokba helyezett szobormásolatokkal, szóval esetlegeségekkel nevel művészetre, hanem tiszta architektúrát sugárzó levegőjével. Itt az iskolafal művészete a berendezőművészet etikája szárnyán jut el a gyermeklélekbe. S ez az a pont, melyen az építésre nézve az architektúra nem szívügy többé vagy a megnyilatkozás nyelve, hanem a gondolkodás formája. Ez az a pont, melyen az építész a természet struktúrájához férközik közel, mikor a fák növése, a vizek esése, az emberek gesztusa, a gyermek gügyögése, versek melódiája és a paripák táncolása mind eleven ritmusérzéssé válik benne.

Az ilyesmi, amint az befelé fordul az intellektusban, természetszerűleg elvonatkoztatja az egyént a profán világtól és az építész a Sacralbau körébe utalja. A végtelenség vágyát kifejező egyházi művészet, az elmulás pátoszát hirdető temetőművészet körébe. Az egyházi

művészetben csak kis feladatokhoz jutott eddig: egy-egy kis imaterem modern megoldásának érdekes kísérletéig, de már itt is érezni, mint fognak ennek nehéz zsidómotívumaiból dekoratív egységek, falfelületek, bútorarabok, világítótestek válni. És már itt is érezni, ami temetőművészetén még tisztábban jelentkezik (a kerepesiúti zsidótemető ravatalozótermén, sírköveken és mauzoleumokon), hogy Lajtanak valami különös nyelve van a lugubris egyszerűség kifejezésére. Szinte mennél kisebbek a tömegek, mennél szegényesebbek az eszközök, melyek rendelkezésére állanak, annál mélyebb-ről bűg fel belőlük a sírkerthangulat. Itt meg lehet állapítani, hogy tevékenységének ezen a mezén versenytárs nélkül áll és ő az első, aki nálunk egyáltalában példákkal statuálta a temető-esztétikát. A funeraire pompa puffogásaiban, az aranyos, fényes, cikázó, világi hiuságoktól hangos vagy szürke jelentéktelenségtől gyászos temetőkben az ő sírkövei képviselik a művészet engesztelő hangulatát. Lehetetlen meghatottan meg nem állni az ő komor oszlopai előtt, melyek gyászposztos nagydobok ritmusát verik, lehetetlen észre nem venni, hogy az ő régi székely fejfákból éledt kővonalai micsoda sajátos keleti hangulatot árasztanak. Ha ma a modern magyar építőművészet faji erejét kifelé kellene reprezentálni, ezekkel a kiforrott, leszűrt, csodálatosan magyar kövekkel kellene kezdeni, mert nemcsak temetni tudunk mi legszebben, de, úgy látszik ezekből a jelekből, a gyászos kegyelet köveit ékesíteni is. Tiszta, majdnem biblikus egyszerűsége kap meg leginkább. Amikor geometriai egyszerűségű kötőmbök és a síkok némán összeolvadnak, a betűik kirajzolódnak, az enyhe reliefből szerényen sokasodnak meg a motívumok. Középen egy klasszikus virágtartó áll és repkények omlanak a kőre, fönt az írásnál pedig a márvány halvány erei rózsaszínben égnek. Zsoltárok kezdenek ilyenkor a szemlélő emlékébe tódulni, zsoltárok, amelyekkel e köveknek rokonságuk van. Bizonyos, hogy itt érezteti meg Lajta Béla legjobban azt a nagy építészeti képességet, melyről bevezetőül szólunk, az architektúrának azt a mágikus erejét, hogy az élet melódiába tudja szőni az ő néma és megdöbbenő akcentusait.

